

Kristian Hald

Kristian Hald

9. september 1904 – 27. juli 1985

Af *John Kousgård Sørensen*

Da Kristian Hald blev 70 år, modtog han et stort festskrift med 44 afhandlinger, skrevet af kollegaer og elever. Festskriftets undertitel: Navneforskning, Dialektologi, Sproghistorie, angiver meget præcist Kristian Halds forskningsfelter, og de tre gloser kommer i den rigtige rækkefølge, først navneforskning, dernæst dialektologi og sproghistorie.

Kristian Hald var nemlig navneforskeren i den store generation af nordiske filologer, som uddannedes og på forskellig måde prægedes af Johannes Brøndum-Nielsen i dennes første 10-15 år som professor i faget. Også andre i dette rige kuld har forsket i sted- og personnavne, Peter Skautrup og Anders Bjerrum f.eks., men deres hovedinteresser lå på andre områder. For Kristian Hald var det navnene, der stod i centrum, og når han skrev om dialektologiske og sproghistoriske emner, var det næsten altid navnestoffet, som leverede materialet.

Det var omkring 1930, at den unge og i sin personlige fremtræden så beskedne Kristian Hald begyndte at markere sig som navneforsker. Dansk navneforskning var endnu dengang præget af historikere. Først og fremmest af Johannes Steenstrup, som i slutningen af 1800tallet i nogle metodisk vigtige undersøgelser havde brugt stednavne som kilder til bebyggelsens og religionens historie (*Nogle Bidrag til vore Landsbyers og Bebyggelsens Historie; Nogle Undersøgelser om Guders Navne i de nordiske Stednavne*, i *Historisk Tidsskrift* 6 Rk. V 1895 og VI 1896), og som i 1908 havde leveret håndbogen om *De danske Stednavne* (2. udg. 1918). Også standardværket om personnavne var skrevet af Steenstrup (*Mænds og Kvinders Navne i Danmark gennem Tiderne* 1918). Blandt historikerne var også den unge Svend Aakjær fremtrådt som stednavneforsker og søgte med stor energi at aflokke stednavnene hemmeligheder især om Danmarks sakrale fortid (nogle afhandlinger fra 1920'erne nævnt i Kristian Hald, *Vore Stednavne*² s. 274).

Der manglede nok en sproghistorisk dimension i navneforskningen, en forståelse af at en udnyttelse af navnene som historiske kilder forudsatte en sikker, sprogligt funderet, etymologisk analyse af dem og en erkendel-

se af navnedannelsens principper. Det var her, Kristian Hald hurtigt markerede sig. Der var andre, som tidligere havde været med til at løse navnestudiet fra historieforskningens favntag og etablere det som en selvstændig sproglig disciplin, f. eks. Marius Kristensen. Men først Kristian Hald former fagets særpræg i metoder og mål, sådan som det til dels er endnu, selv om naturligvis også andre indfaldsvinkler, end dem Hald fandt, har vist sig frugtbare.

Kristian Hald blev født i september 1904 i Todbjerg mellem Århus og Randers, blev student fra Århus katedralskole 1923 og magister i nordisk filologi 1930. 2 år senere fik han tilkendt Videnskabernes Selskabs guldmedalje for en afhandling om de nordiske stednavne i Lincolnshire. Allerede i 1924, altså som etårs-student, var han blevet medarbejder ved Stednavneudvalgets kontor i København, nu: Institut for Navneforskning, og i 1929 havde han fået universitetets guldmedalje for en afhandling om danske stednavne på -torp. Inden han var 30 år, var han altså en meriteret og anerkendt navneforsker. Og hans navn som den største kapacitet på sit område blev slået fast med disputatsen om *De danske Stednavne paa -um*, som kom i 1942 som den første danske stednavnedisputats. Han var lektor i navneforskning 1949-1952 og blev efter konkurrence professor i nordiske sprog 1953 efter Johannes Brøndum-Nielsen. Han indvalgte 1961 i Videnskabernes Selskab og blev 1977 æresdoktor ved Uppsala Universitet.

Disputatsens emne var kontroversielt. Den drejede sig altså om navne på -um, *Fovlum*, *Husum*, *Smørum*, *Sneum*, som ligger spredt ud over hele landet bortset fra Sydøerne, og er særligt almindelige i Nørrejylland. Om denne endelse havde nogle ment, at den var en udvikling af et hēm, vort nuværende ord hjem, at altså *Dalum* betød 'hjemmet, bebyggelsen i dalen'. Andre, først og fremmest Johannes Steenstrup, havde hævdet, at -um i næsten alle navnene var en dativ-flertal-endelse. Denne kasusform har i dansk længe ikke været særmærket med en endelse (som f. eks. endnu i tysk), og vi har kun stivnede rester af den tilbage i ord som stundom og fordum. Men endnu i vikingetiden og i tidlig middelalder skulle ord i dativ flertal ende på -um. *Dalum* var altså efter denne opfattelse en kasusform af dal og skulle oversættes 'Ved dalene' eller lignende. Atter andre mente, at der blandt -um-navnene fandtes både gamle hēmnavne og gamle dativ-navne. Uenigheden havde konsekvenser bl. a. for dateringen af navnetypen og for dens kulturhistoriske sammenhæng med navnegrupper syd og nord for Danmark.

Nu tog sprogmanden Kristian Hald fat i problemet. Hvis navneendelsen -um havde to forskellige oprindelser, måtte man finde midler til at

udskille dem. Her var det så uheldigt, at det såkaldte overleveringskriterium kun undtagelsesvis lod sig bruge. Det er et af de kriterier, navneforskere helst tyr til, når etymologien skal forberedes. Det består i, at man opsøger de ældst overleverede former af et navn for at komme så tæt på dets dannelsesstidspunkt som muligt. Det afslører sig da i en oprindeligere form end senere. Når *Århus* i 1200tallet skrives *Arus*, kan man med nogle sproglige forkundskaber direkte se, at det ikke oprindeligt ender på -hus, men på -us, der betyder 'munding', og at forleddet er en form af ordet å. Nu viste det sig imidlertid, at et -hēm havde udviklet sig lydligt til -um så tidligt, at det lå før tidspunktet for den tidligste overlevering af de allerfleste -um-navne. Altså måtte Hald finde andre udveje for en adskillelse, og det gjorde han skarpsindigt og kyndigt ved at trække på sin lydhistoriske viden, på sine onomastiske kundskaber bl. a. med hensyn til udenlandske paralleller, og på sin sunde sprogfornuft. Som et eksempel på det sidste skal jeg anføre, at *Kornum* ikke kan være et dativ flertal-navn, da ordet korn, som tydeligvis indgår, ikke kan tænkes i flertal.

Kristian Hald beviste, hvad nogle havde formodet, at begge slags -um-navne findes i Danmark. Præmisserne var detailundersøgelser af de enkelte navne, udført med en kombination af sproghistorisk soliditet og onomastisk overblik, som ikke tidligere var set. Forbavsende lidt har der i de forløbne 50 år været at indvende mod, hvad der står i denne bog. Snarere kan man beklage, hvad der ikke står. Om dativ-navnene f. eks.: Hvorfor er det kun usammensatte ord som optræder som dativ-navne, altså hvorfor kun Dalum, aldrig Dybdalum? hvorfor er der nogle usammensatte ord, som stivnede i dativ-formen, andre ikke? Hvorfor er det næsten altid dativ-flertal-formen og næsten aldrig dativ-ental-formen vi finder som stednavn? Og hvorfor møder vi aldrig den præposition, f. eks. i og på, som har givet anledning til dativformen, som en del af navnet? Og med hensyn til -hēm-navnene: Hvilke eventuelle kultursammenhænge mellem syd og nord indicerer de? Som disputatsen foreligger, er den dog et eksempel på sproghistorisk-etymologisk stednavneforskning, når den er bedst. Og desuden altså udstyret med den gode egenskab, at den opfordrer læseren til at stille nye spørgsmål.

Kristian Halds andet hovedværk er bogen om *Vore Stednavne*, der kom i 1950 og i en revideret og forøget udgave i 1965. Den blev skrevet på opfordring af Udvalget for Folkeoplysningens Fremme og skulle ligesom sin forgænger, Steenstrups håndbog, redegøre for forskningssituationen i en letlæselig fremstillingsform, der ikke krævede særlige forkundskaber. Begge formål opfyldtes på glimrende måde. Det er en velskrevet og i

bedste forstand populær indføring i, hvilke resultater der var at fremlægge, og hvorledes man var nået til dem. Men bogen er ikke blot en sådan opsummering. Den indeholder også megen primærforskning, tanker, som her fremlægges for første gang. Nogle af dem udførtes senere mere bredt i afhandlingens form. Lad mig som et enkelt eksempel nævne, hvad der her står om de gamle danske ønavne, *Falster*, *Læs(ø)*, *Sams(ø)*, *Fyn*, *Møn* osv., navne, som både læg og lærd tidligere havde forsøgt på at forklare. Nu kom den kyndige etymolog og kunne ikke alene fremsætte lodige tolkninger, men også i forlængelse heraf oprulle nogle tankevækkende kronologiske og etniske perspektiver. Hør blot: »Afledningsendelserne i de gamle Ønavne ... tilhører... en meget gammel Periode i Sproget. Flere af dem er tidligt gaaet af Brug i Germansk, og de paagældende Navne maa derfor stamme fra den tidligste germanske eller en endnu ældre Periode. Da de er dannet med Afledningsendelser, der var i Brug i Indoeuropæisk, kan de ældste Ønavne ... teoretisk set gaa tilbage til Bronzealderen, selv om det ikke er nødvendigt at antage, at de er saa gamle...« (1. udg. s. 190 f.). Og i andenudgaven tilføjes: »De Afledningsendelser, der findes f. Eks. i de danske Ønavne [har] ogsaa ... været i Brug i det allerældste indoeuropæiske Navnestof, vi kender, det, der findes i Indskrifter paa de uddøde indoeuropæiske Sprog i Lilleasien. Der er intet i vore ældste Stednavne, der tyder paa ikke-indoeuropæiske Elementer og heller intet, der maa tolkes som ikke-germansk. Stednavnene viser altså, at der har været ubrudt sproglig Kontinuitet i Danmark fra indoeuropæisk Tid til Nutiden« (2. udg. s. 219). Det sprog, vi taler i dag, er altså en direkte videreførelse af sproget, der taltes her flere årtusinder før Kristi fødsel. Til sammenligning kan der mindes om, at det tidligste direkte overleverede forstadium til vort nuværende sprog, runeteksten på guldhornet fra Gallehus, »kun« er fra ca. 350 efter vor tidsregnings begyndelse. – For mange blev bogen om Vore Stednavne den første introduktion til en ny sprogverden, for nogle en aldrig slukket inspirationskilde.

Et tilsvarende værk om *Personnavne i Danmark* fik Hald ikke skrevet. Han udgav i 1971 og 1974 to små bind med denne titel, det ene med undertitlen *Oldtiden* og det andet om *Middelalderen*. Men de har ikke samme afrundede karakter som *Vore Stednavne* og skulle heller ikke have det, fordi Hald helt bevidst og helt legalt forskød vægten til områder, som han selv fandt interessante og dertil forskningsmæssigt forsømt, medens andre sider af personnavnenes historie kun strejfedes. Og endelig blev det planlagte bind 3 om vore personnavne i nyere tid aldrig skrevet. Men hvad der står i disse to små, velskrevne bøger er præget af

dyb fortrolighed med stoffet og sikker sproghistorisk vurdering af det. Selv om disse bøger, ligesom Vore Stednavne, var beregnet på en bred læserkreds, indeholder de, ligesom Vore Stednavne, mange resultater af primærforskning, fremlagt i let tilgængelig form. Lad mig fra bogen om personnavne i oldtiden pege på afsnittet om kortformer, hvor der for første gang gives regler for, hvorledes man danner sådanne oprindelige kælenavnsformer af længere navne, som når der af et navn som *Torkil* kan dannes kortformer som *Toki*, *Tuke*, *Tyke*, *Tokke* og flere. Fra bogen om personnavne i middelalderen kan jeg fremhæve afsnittet om det slaviske indslag i den danske personnavnegivning, der har sin rod i vndernes kontakt med Syddanmark og kongehusets forbindelse med slaviske fyrsteslægter i tidlig middelalder. De kendteste af den slags personnavne er *Dagmar*, *Preben* og *Valdemar*.

Et solidt grundlag for at kunne skrive disse værker havde han fået ved sit medarbejderskab ved serien *Danmarks Stednavne*, den regionalt opdelte udgave af landets stednavne, hvor den historiske overlevering forelægges, og hvor navnenes betydning om muligt fastslås. Han medvirkede allerede ved bind 2, om Frederiksborg amts stednavne, der udkom 1929, medens han endnu var student, og han skrev betydelige dele af de næste otte bind, hvoraf de syv omhandler jyske stednavne. Og endelig begyndte han med særlig glæde det bind 18, der skulle rumme hans hjemegns stednavne, Randers amt. De to første hefter udkom 1976 og 1980, så nåede han ikke længere. Et andet stort projekt startede han i 1930'erne sammen med Anders Bjerrum og Peter Jørgensen, nemlig *Sydslesvigs Stednavne*. Han havde selv samlet stednavne og dialekt i Angel og Svans i årtiet før anden verdenskrig og udgav fra 1948 til 1979 det både kvantitativt og kvalitativt monumentale bind om Nordangels stednavne. Gennem sin fortrolighed med det vanskelige kildemateriale og med områdets sprog og topografi og med sin suveræne beherskelse af sproghistorie og onomastik præsterede Hald her en af de lødigste stednavneudgaver i Norden.

Bagved Halds hele virke lå forestillingen om, at navnene også skulle betragtes som historiske kilder, som vigtige supplementter til, hvad fortidens stumme efterladenskaber og dens sammenhængende skriftlige beretninger kunne fortælle. Han har i en lille bog om *Stednavne og kulturhistorie*, 1966, vist, hvad stednavnene, rigtigt tolket og aldersbestemt, har at tilbyde arkæologer, landbrugshistorikere, folkemindeforskere, religionshistorikere og andre kulturhistorikere. Det er især det rige danske marknavnestof han udnytter. Som et enkelt eksempel nævner jeg hans fremdragelse af navnestof, der vidner om svedjebrug i Danmark, altså den

teknik der består i at fælde træerne, afhugge grenene og brænde træet, når det er blevet tørt, for at asken kan gøde jorden, før den tages under opdyrkning. Man vidste nok, at denne primitive landbrugsform havde eksisteret i Danmark, men med fremdragelsen af navne som *Brabrand*, *Stabrand*, *Svindinge*, *Feldballe* og mange flere fik man et mere detaljeret billede af fænomenet.

Udnyttelsen af navnestoffet var dog for Hald især interessant ved de supplementer til vor viden om sprogets historie, det kunne yde. Hans vigtigste resultater vedrører 1100tallets og 1200tallets sproghistorie. Det er nationalsprogligt set en kildefattig periode i Danmark. I løbet af 1000tallet holder man næsten op med at riste runer, og først omkring 1300 begynder håndskrifterne at dukke op i større tal. Det vigtigste danske sprogmateriale i de første højmiddelalderlige århundreder er det danske navnestof i de latinsprogede kilder. Det er et vigtigt tidsrum i vort sprogs lydhistorie, for her sker de vigtige ændringer, der karakteriserer dansk og adskiller det fra først og fremmest svensk. En række afhandlinger om tilstande og ændringer især i denne periode (*Knud den Helliges Gavebrev*, i *Acta Philologica Scandinavica* 21, 1952, *Dansk sprogstof i sjællandske diplomer fra det 13. århundrede*, i *Ti Afhandlinger* 1960, *De nordjyske Dialekters Stilling i den ældre Middelalder*, i *Dialektstudier I* 1965, *Et Paryslesvigske Reliktformer*, i *Kopenhagener germanistiske Studien I* 1969, *Om i som Infortisvokal i Jysk*, i *Studier i dansk dialektologi og sproghistorie* tilegnede Poul Andersen 1971, *Egelev og Skodborg*, i *Opuscula Septentrionalia*, Festskrift til Ole Widding 1977) har han sammenfattet i afhandlingen *Nogle hovedtræk af det danske sprogs udvikling i middelalderen*, som blev et af hans sidst offentliggjorte arbejder (1978). Disse hovedtræk er især de såkaldte svækkelser, som rammer det danske lydsystem, men ikke det svenske. Det drejer sig om den udlydende tryksvage vokal, som bliver til *ø* (skrevet *e*) i dansk, men som i vid udstrækning er bevaret som *a* i svensk (svale : svala), om lukkelydene (klusilerne) inde i ordene, som bliver til hæmmelyde (spiranter) i dansk, men næsten ikke i svensk (løbe, tidligere og endnu til daglig udtalt *løw* : *löpa*, koge : koka, gade : gata) og om hæmmelyden *g*, som i dansk i en vis udstrækning er blevet til diftongkomponent (skov : skog, vej : väg). Det er Halds fortjeneste at have skabt et sikrere grundlag, end man havde før, for at aldersbestemme disse udviklinger og ikke mindst at have påvist, at de ikke sker samtidig over hele det danske sprogområde. Vigtige og nye er hans iagttagelser af, at de afgørende ændringer i sjællandsk først sker i 1200tallet, og at ældre jysk i visse henseender står på et mere konservativt stade end ældre skånsk. I

jyske yderområder, sydslesvigsk og nordjysk, er udviklingen gået langsomt, og det kan, som han har påpeget i en afhandling fra 1978 (*Lidt om sproglige Forbindelser mellem Nordjylland og Sydnorge*, i Festskrift til Johan Hvidtfeldt), for Vendsyssels vedkommende bero på de nære forbindelser til det sprogligt mere konservative sydnorske kystområde.

Det var Kristian Halds store bedrift, at han for alvor bragte den sproghistoriske dimension ind i navneforskningen. Han viste, at navneforklaringer må være sproghistorisk acceptable, hvis de skal tages højtideligt. Han havde megen etymologisk fantasi, men den blev styret af en dyb fortrolighed med reglerne for sprogets udvikling. Navnestrukturelle og navnesociologiske problemer, som begyndte at præge forskningen i midten af 1960'erne, interesserede ham mindre. Han var først og fremmest navnehistoriker, udmøntede gerne sin forskning og præsenterede sit materiale i kulturhistorisk sammenhæng. Hans undersøgelser af navnestoffet bragte os på mange områder ny erkendelse af tilstandene i vor fortids samfund og af betingelserne for dets mennesker, og dermed også for en større forståelse af dem.

Han havde dertil en misundelsesværdig evne til at skrive klart og enkelt også om ganske komplicerede faglige forhold. Uden at være en gudbenådet skribent – hvor mange er det? – forstod han at fremstille, således at også folk uden specifikke faglige forudsætninger kunne følge med, og vel at mærke uden at slå af på de videnskabelige krav. Han medvirkede også med succes ved flere leksika og ordbøger med bredt brugersigte, f. eks. *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder* og *Nudansk ordbog*, og var en flittig bidragsyder til lokalhistoriske årbøger.

Hans mundtlige form i undervisnings- og foredragssituationer var mindre pædagogisk. Han manglede nok noget teknik i den henseende, formentlig et udslag af hans noget upraktiske natur, men også en følge af en næsten ulæselig håndskrift, som gjorde en ellers prisværdig flittig brug af tavle til en lidt frustrerende oplevelse.

Men af hans skrifter og i samtaler med ham lærte man meget af denne lærde mand. Hans viden var stor, og han delte altid gerne ud af den. Han var også en klog mand, som man gerne kunne gå til, når man trængte til råd og vejledning. Og han var en venlig, forekommende, fredsommelig mand, skånsom i sin kritik, uforbeholden i sin ros. Jeg skal slutte med et enkelt belæg på hans menneskelige format, som jeg selv engang oplevede det. Det viser også, at han trods sin beskedne fremfærd var fuldt på det rene med sin egen position. Det var i begyndelsen af 1960'erne, at en jysk folkemindeforsker supplerede sine beskedne indtægter ved at skrive kro-

nikker om stednavne i en række provinsblade. De bestod i hovedsagen i afskrifter, til dels ordrette, af afsnit af Halds Vore Stednavne, men uden kildeangivelse. Da den tiende af disse kronikker nåede frem til Institut for Navneforskning, var der en af Halds nærmeste kollegaer og venner, som noget irriteret kom hen til ham og sagde: »Det er dog for galt, det er alle dine ideer han har hugget.« Men hvordan reagerede Hald? »Herregud, jeg kan jo få nogle nye.« Det kunne han, og det fik han, til glæde og nytte for navneforskningen og sproghistorien i vort land.

Vi vil ære mindet om Kristian Hald.

Supplement til bibliografi over Kristian Halds skrifter, i Festskrift til Kristian Hald, 1974

- 1956 Une étude fondamentale d'anthroponymie Normande. [Anm. af] J. Adigard des Gautries. Les noms de personnes scandinaves en Normandie de 911 à 1066. Nomina Germanica 11. Lund. 1954. – Annales de Normandie 6, s. 330-333.
- 1974 Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder 18. København.
Heri artiklerne:
Sätessgårdsnamn. Danmark, sp. 4-5.
Tilnavne, sp. 315-318.
-torp. Danmark, sp. 496-499.
- PERSONNAVNE I DANMARK. II. Middelalderen. København, 115 s. – Dansk historisk Fællesforenings håndbøger.
Nudansk Ordbog 1-2. København.
8. reviderede og forøgede udgave 1974.
9. reviderede og forøgede udgave 1977.
10. reviderede og forøgede udgave 1979.
11. reviderede og forøgede udgave 1982.
12. reviderede og forøgede udgave 1984.
Artiklerne om sted- og personnavne er udarbejdet af Kristian Hald. Jfr. 1953.
- 1975 Gamle skovnavne i Ribe Amt. – Festskrift til H. K. Kristensen = Fra Ribe Amt 19, s. 97-105.
DANSKE STEDNAVNE MED UDTALEANGIVELSE. 2. udgave. – Dansk Sprognævns Skrifter 3. København, 56 s. 1. udgave 1960.
Tre Ord fra Gutalagen. – Nordiske studier. Festskrift til Chr. Westergård-Nielsen, s. 53-58.
Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder 19. København.

Heri artiklerne:

Trællenavne, sp. 27-28.

-tuna. Ortnamn Danmark, sp. 52-53.

-tved, sp. 75-77.

Vadested. Danmark, sp. 398-400.

Vang. Stednavne. Danmark, sp. 487-488.

Varde. Danmark, sp. 531-532.

-vatn. Danmark, sp. 568.

- 1976 RANDERS AMTS STEDNAVNE: Galten Herred. – Danmarks Stednavne 18,1. København, XIX + 205 s.

Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder 19. København.

Heri artiklerne:

Vin II. Danmark, sp. 87.

Voll, -voll. Danmark, sp. 243-244.

Vær, -vær. Danmark, sp. 311.

- 1977 Egelev og Skodborg. – Opuscula Septentrionalia. Festskrift til Ole Widding. København, s. 294-306.

Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder 20. København.

Heri artiklen: Øydemark. Danmark, sp. 61-62.

- 1978 Lidt om sproglige Forbindelser mellem Nordjylland og Sydnorge. – Festskrift til Johan Hvidtfeldt. København, s. 105-113.

Nogle hovedtræk af det danske sprogs udvikling i middelalderen. – The Frontiers of Human Knowledge. Skrifter rörande Uppsala universitet, C 38. Uppsala, s. 141-151.

A-Mutation in Scandinavian Words in England. – The Vikings. Proceedings of the Symposium of the Faculty of Arts of Uppsala University June 6-9 1977. Uppsala, s. 99-106.

- 1979 Stednavne i Gladsaxe Sogn. – Årsskrift for Historisk-topografisk Selskab for Gladsaxe Kommune 11, s. 5-34.

SYDSLESVIGS STEDNAVNE. Nordangel og Flensborg, ved Kristian Hald. 2. halvbind 2. hæfte. København, 184 s. – Sydslesvigs Stednavne ved Anders Bjerrum, Kristian Hald og Peter Jørgensen bind 7,2 halvbind, 2 hæfte. – Universitets-Jubilæets danske Samfunds Skrifter Nr. 478.

- 1980 RANDERS AMTS STEDNAVNE: Rougsø Herred. – Danmarks Stednavne 18,2. København, XXIII + 83 s.

Stednavne i Egernfærde. – Egernfærde bys historie, red. af Harald Jørgensen, O. M. Olesen og Frants Thygesen. Udg. af Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig. Flensborg, s. 32-44.